

Ідентифікація українських євангелістських церков:

*десять ключових чинників і викликів
в контексті війни та воєнних чуток*

Анотація. У статті проаналізовано ключові чинники і виклики ідентифікації українських євангелістських церков: агресія росії, гуманітарна криза, демографічна криза, глобальна нестабільність, «присмерки Європи», постсекулярні виклики, політичні процеси всередині країни, відносини з церквами «Володимирового хрещення», внутрішні церковні трансформації, «богослов'я після Бучі». Більшість із них не є новими, але в умовах повномасштабної «війни та воєнних чуток» набувають іншого значення, змінюють масштаб і пріоритетність. Аналіз цих чинників і реакція на відповідні виклики можуть стати основою для подальшої колективної праці над богословським оформленням української євангелістської ідентичності.

Ключові слова: ідентифікація, євангелістські церкви, Україна, війна, криза, виклики, майбутнє.

Title: “Identification of Ukrainian Evangelical Churches: Ten Key Factors and Challenges in the Context of War and Rumors of War”.

Annotation. The article analyzes the key factors and challenges of the identification of Ukrainian evangelical churches: Russian aggression, humanitarian crisis, demographic crisis, global instability, «the decline of the West», post-secular challenges, Ukrainian political process, relations with the churches of «Volodymyr's Baptism», internal church transformations, «theology after Bucha». Most of them are not new, but in the context of full-scale «war and rumors of war» they acquire a different meaning, change the scale and priority. The analysis of these factors and the proper response to the corresponding challenges can become the basis for further collective work on the theological design of the Ukrainian evangelical identity.

Key words: identification, evangelical churches, Ukraine, war, crisis, challenges, future.

Михайло Черенков, доктор філософських наук, завідувач кафедри богослов'я Таврійського християнського інституту, пастор Revival Baptist Church. Email: michael@myrevival.org

Дискусії щодо ідентичності українських євангельських церков не вщухають з перших днів незалежності. Але якщо на початку обговорювали феномен євангельських церков в Україні, то з часом заговорили саме про *українські* євангельські церкви. Вектор змістився з євангельськості як певної загальної богословської матриці на осмислення специфіки українськості євангельських церков як унікальної форми прояву універсальної євангельської ідеї. Із початком повномасштабної агресії росії проти України ці дискусії дещо активізувалися та значною мірою радикалізувалися. І це добре, адже в такий спосіб процес ідентифікації пришвидшується. Те, чого раніше не готові були помічати, чути, обговорювати, зараз, під час війни, вже не можна далі ігнорувати: старий світ, світ старих ідентичностей зникає на очах, народжується щось нове. Церква не може залишитися тою самою, вона має пройти через вогонь, щоби вийти опаленою, але оновленою. Час війни може стати часом народження нової ідентичності. Якою вона буде, якщо буде?

Для того, щоби вже розпочатий стихійний обмін думками щодо ідентичності в контексті війни перейшов на рівень змістовного і системного обговорення, вважаю потрібним назвати не один, не два, а одразу десять основних чинників, які впливають на ідентифікацію українських євангельських церков: агресія росії, гуманітарна криза, депопуляція, глобальна нестабільність, «присмерк Європи», постсекулярні виклики, політичні процеси всередині країни, відносини з церквами «Володимирового хрещення», внутрішні церковні трансформації, «богослов'я після Бучі». Осмислення цих чинників може стати ідейною основою та робочим матеріалом для подальшого богословського осмислення української євангельської ідентичності.

Чому саме ці чинники? Тому що вони представляють найбільш гості питання трьох основних тем: суспільного життя, глобальних процесів та церковного служіння. Я перерахував їх в порядку, який видається очевидним з точки зору соціології та психології української більшості.

Перед тим, як сказати більше про вказані чинники, хочу додати кілька слів про «контекст війни та воєнних чуток». Це словосполучення нагадує нам слова Ісуса (Мт. 24:6), які попереджають не тільки про близькі нам війни, але й про віддалені битви; не тільки про сучасні конфлікти, але про майбутні. Посилаючись на цей відомий євангельський текст, я пропоную розглядати війну Росії проти України як частину значно більшого, глобального протистояння. Тому в цій війні можна почути відлуння майбутніх, набагато масштабніших конфліктів.

Відтак, війна – це не тимчасовий виклик, але постійна перспектива, горизонт для самовизначення. Раніше на горизонті бачили мир і добробут, тим баченням керувалися, до нього рухалися. Зараз війна

затмарює не тільки день сьогоднішній, вона закриває собою увесь горизонт. І кожна війна – передвісниця інших.

Якщо наше земне майбутнє це нескінченна серія війн, то цей горизонт очікувань має визначальний вплив на ідентичність суспільства і церкви як частини суспільства. Водночас євангельський сценарій майбутнього пропонує нам готуватися до війн як знаків Божого Царства, що невпинно наближається. Тому «війни та воєнні чутки» мають не лякати, не паралізувати, а радше мобілізувати євангельські церкви для сумлінної праці заради Царя і Царства.

Першим серед чинників, які формують контекст для самовизначення українських євангельських церков, слід назвати агресію росії. Саме агресію, а не війну. Війна – це крайній прояв агресії. Війна закінчиться, агресія триватиме і знайде собі нові форми.

Саме тому предстоятелі християнських церков України рішуче засудили ідеологію «руського міра» як підґрунтя агресії: «Ця ідеологія сьогодні є викликом для проповіді Євангелія в сучасному світі і руйнує довіру до християнського свідчення незалежно від конфесії. Наголошуючи на «братському походженні українців і росіян, що складають «Святу Русь»», звинувачуючи у військових діях «злий Захід» і скеровуючи релігійні громади молитися за перемогу російських агресорів і окупантів, вищі керівники Російської православної церкви та низки російських протестантських союзів демонструють не прагнення до християнської єдності та миру, а фактично схвалюють і заохочують ворожнечу і ненависть до українського народу та всього вільного світу»¹.

Викликом для церков України є усвідомлення себе як церков українських, тобто таких, що мають певні національні відмінності, розуміють, цінують, захищають їх. Виклик полягає ще в тому, щоб переосмислити свої відносини з росіянами, відмовитися від міту про слов'янські «братські народи», провести необхідне розмежування, зрозуміти духовні хвороби сусідів і взяти безпечну дистанцію, навчитися стримувати духовну агресію «руського міра». Але при тому не відмовитися від своєї зовнішньої місії щодо Росії та Білорусі, які потребуватимуть допомоги, коли прийде час їхнього прозріння, покаяння й визволення. Якщо українські церкви зможуть пройти до кінця шлях власної «декомунізації» та «декадебізації», вони стануть моделлю для інших пострадянських країни. Це те, чого так боїться путінська росія. Це те, що має велику духовну силу, здатну остаточно зруйнувати «імперію зла» і «тюрму народів».

Другим чинником можна вважати соціально-економічну кризу, яка стала наслідком повномасштабної війни і максимізувала ризики наці-

^[1] Звернення християнських церков України щодо засудження агресивної ідеології «руського міра». <https://irs.in.ua/p/176>

ональної гуманітарної катастрофи. Зруйновані не тільки села й міста, зруйновані цілі регіони та зв'язки між ними. Бюджет української держави критичною мірою залежить від міжнародної допомоги, без якої мільйони людей залишаться без зарплат і пенсій, тепла, світла, харчування, медицини, освіти, захисту. Значна частина східних і південних областей опинилася під окупацією росії, церкви на цих територіях вимушені йти у підпілля чи пристосовуватися до вимог окупаційної влади.

Згідно з даними спільного дослідження Інститут релігійної свободи та Місії Євразія, «впродовж 21 місяця повномасштабного вторгнення російські війська повністю знищили або пошкодили щонайменше 630 релігійних об'єктів в Україні [...]. Найбільше церков, молитовних будинків, синагог і мечетей зруйновано на Донеччині (щонайменше 146), Луганщині (щонайменше 83) та Херсонщині (щонайменше 78). Масштабних руйнувань зазнала й Київщина (73), коли російські війська намагалися захопити столицю України в лютому-березні 2022 р. Через те, що бойові дії тривають, і далі зростає кількість зруйнованих споруд на Харківщині (щонайменше 62), Запоріжжі (щонайменше 51) і Миколаївщині (щонайменше 41)².

Агресія спрямовується не тільки на релігійні споруди-символи, але й на живих носіїв віри, передусім духовних лідерів: «Репресії стосовно релігійних діячів із боку російської окупаційної влади стають дедалі жорстокішими й системнішими. Небезпека для служителів церков на окупованих територіях зростає³.

Прикметно, що автори дослідження відзначають не тільки втрати і ризику для євангельських церков внаслідок російської агресії, але також вказують на певні переваги і можливості у служінні суспільству в таких умовах: «Церкви Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей уже набули досвіду допомоги постраждалим від війни. На початку російської агресії 2014 р. українські церкви зустрілись із тисячами людей, які тікали з охоплених бойовими діями східних регіонів України, та надавали їм допомогу в розселенні та задоволенні базових побутових потреб. Відтоді в релігійних спільнотах виникли потужні волонтерські рухи та розгалужені зв'язки з партнерами й одновірцями з-за кордону, які надсилали необхідну гуманітарну допомогу [...]. Більшість церков і релігійних організацій стали гуманітарними хабами та середовищем добре організованого волонтерського руху по всій Україні»⁴.

Звісно, за десять років війни церкви набули цінний досвід, підготувалися, мобілізувалися. Церкви стали гуманітарними центрами, пастори –

[2] Брицин М., Васін М. *Віра під вогнем: досліджуючи релігійну свободу в умовах війни в Україні*. Франклін, Теннессі, США: Місія Євразія, 2023. С. 10.

[3] Там само, с. 24.

[4] Там само, с. 14.

капеланами, лідери служінь – волонтерами. Для суспільства цей імідж виглядає привабливо, але на все є своя ціна, і сумна правда в тому, що соціальне служіння розвивається за рахунок усіх інших служінь. Під час війни не може бути інакше. Проте з кожним днем інші напрямки церковних служінь страждають дедалі більше, що унеможливорює цілісний і стабільний церковний розвиток.

Соціально-гуманітарна криза спонукає євангельські церкви до активної благодійної праці, але справжнім викликом стає розробка цілісної соціальної концепції, прийняття та популяризація якої допоможе переоцінити церковні пріоритети, переосмислити та узгодити різні служіння, збалансувати внутрішні та зовнішні інтереси. Очевидно, що перед церквами постає непросте подвійне завдання: реалізувати свій соціальний потенціал церков так, щоби гуманітарна активність послужила також церковному росту.

Третім чинником є демографічна криза. Населення України змінюється не тільки у цифрах, але й у структурі, якісних показниках, регіональних особливостях. Тут треба згадати не тільки відтік людей за кордон і розпорошення українців по світу, але й хвилі внутрішнього переселення зі Сходу і Півдня на Захід і Центр країни. Прифронтові території стали схожими на «дике поле». Скорочується число навчальних і медичних закладів. Як ці демографічні процеси впливають на церкви, як церкви можуть впливати на ці процеси?

Згідно з дослідженнями Центра Разумкова, проведеними 2023 р., до протестантських та євангелічних церков належать 1,4% опитаних, хоча у 2022 р. таких було 3,7%⁵. Здається, ця динаміка конфесійних припливів та відпливів збігається з більш загальними хвилями релігійного підйому на початку повномасштабної агресії та зниження на другий рік війни. З іншого боку, це не відповідає на питання, що сталося з протестантами за рік, адже серед інших християнських конфесій спостерігається значно більша стабільність (60,8% православних (у 2022 р. – 62,7%), 11% греко-католиків (у 2022 р. – 10,2%)⁶. Безумовно, в кожній церковній спільноті є свої внутрішні особливості, а проте, демографію євангельських церков варто аналізувати з урахуванням більш масштабних суспільних процесів. Кілька слів про загальну картину.

Є такі характеристики української релігійності, які залишаються майже незмінними: стабільно високий рівень релігійності суспільства (70,5%), вища релігійність старших вікових груп у порівнянні з молодшими (65–78% порівняно з 55%), у трійці лідерів – православ'я (61%),

^[5] Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2023 (Інформаційні матеріали). Київ: Центр Разумкова, 2023. С. 34.

^[6] Там само.

греко-католицизм (11%), «просто християни» (11%)⁷. Є також нові тренди, на які варто звернути увагу.

По-перше, стало більше «просто християн» (11,3% у 2023, 8,7% у 2022)⁸. Це свідчить про те, що нецерковне, неконфесійне, «філософське» християнство залишається популярною опцією для розчарованих у конфесіях, ієрархіях, системах.

По-друге, набирає обертів реструктуризація українського православ'я. Істотно зменшилася частка тих, хто відносить себе до «просто православних» — від 27% у 2020 р. до 22% у 2021 р, 19% у 2022 р. і 13% у 2023 р.⁹, тобто люди щораз активніше визначаються з тим, що означає «православ'я», чим відрізняються його різні традиції, яка традиція ближча.

Зростає частка тих, хто відніс себе до вірних ПЦУ (24% у 2021, 36% у 2022 р., 42% у 2023); відповідно, зменшується частка вірних УПЦ(МП) (з 13% у 2021 р. до 6% у 2023 р.). Цікаво те, що ці зміни у самоідентифікації православних не завжди узгоджуються з відвідуваністю храмів і кількістю вірних. Публічна релігійно-національна ідентифікація мало що каже про персональну церковну лояльність.

По-третє, поступово зростає розуміння церкви як спільноти, а не храму. Стало більше таких, які визнають своє членство у релігійній громаді (24% порівняно з 16% у 2020 р.)¹⁰. Відповідно формуються й очікування від церкви: духовна підтримка людей, що переживають духовну кризу (50%), вшанування Бога, спільні молитви (50%), допомога соціально незахищеним групам населення (29%), моральне оздоровлення суспільства (27,5%), захист традиційних цінностей (22%)¹¹. Ці побажання не можна ігнорувати, вони можуть розглядатись як пріоритети місіонерського та соціального служіння церков.

Насамкінець, треба вказати на «сезонні» коливання релігійних настроїв, які свідчать, що у ставленні українців до релігії радикальних змін наразі не відбувається. Так релігійність молоді значно зростала на початку війни, але вже на другому році війни повернулася до звичайного, довоєнного рівня. «Якщо у 2022 р. у наймолодшій віковій групі зросла мотивація участі в релігійних службах тим, що це заспокоює їх, дозволяє забути про повсякденні турботи (з 17% до 30%), то у 2023 р. значущість цього мотиву знизилася до 15,5%»¹². Значно знизився рівень суспільної довіри до церкви (порівняно з 2010 р., коли рівень суспільної довіри до

[7] Там само, с. 5.

[8] Там само, с. 34.

[9] Там само, с. 6.

[10] Там само, с. 7.

[11] Там само, с. 12.

[12] Там само, с. 9.

церкви досяг максимуму (72,5%), наразі цей показник є нижчим — 59%)¹³. Боротьба за довіру, особливо довіру, увагу, серце і розум молодих поколінь, стає перманентним процесом. Не так важко прихильність завоювати, як втримати та розвинути.

Результати досліджень Центру Розумкова вказують на певний перерозподіл українського суспільства у ставленні до релігії та релігійних традицій, але ці зміни не виглядають критичними. Подібно до інших конфесій, протестантизм залишається у власній демографічній ніші. Вихід за її межі стає справжнім викликом. Якщо цей вихід за межі очікуваної статистики не зробити зараз, у майбутньому зробити його буде набагато складніше, особливо якщо врахувати невтішні прогнози демографів (О. Гладун, Е. Лібанова), згідно з якими негативні тенденції посиляться (зокрема триватиме вимушена еміграція), і населення країни скоротиться до 30 млн.

Четвертим чинником можна вважати глобальну світову нестабільність. Україна переживає вторгнення з боку росії, але за агресивним сусідом стоять інші «звірі». Ми бачимо, як за лаштунками світової дипломатії триває створення двох коаліцій – західної та антизахідної. У протистоянні Заходу формується нова «вісь зла» – альянс росії, китаю, кндр, ірану та інших держав-терористів. Останні вбачають свою місію у дестабілізації звичного світового порядку, створенні хаосу, а потім нового порядку з хаосу.

На тлі цього протистояння інші країни, особливо представники «глобального Півдня», демонструють політичний нейтралітет і комерційну зацікавленість. Подібне ставлення є характерним і для християнських церков більшості країн.

Очікування, що зарубіжні брати та сестри по вірі рішуче покажуть свою солідарність з Україною, великою мірою не справдилися. Не дочекавшись підтримки, вже на дев'ятий місяць війни представники українських богословських закладів освіти звернулися до світової євангельської спільноти: «Станьте поруч із нами!»¹⁴.

На превеликий жаль, мало хто почув ці «голоси крізь волання повітряної тривоги». Те, що освітяни сказали про віруючих росії, можна застосувати і до інших країн, в церквах яких панує мовчазна більшість: «Ми глибоко засмучені тим, що багато лідерів російських євангельських церков, пасторів і членів церковних громад зберігають мовчання. У кращому разі вони обережно говорять про молитовну підтримку та допомогу

[13] Там само, с. 10.

[14] Голоси крізь волання повітряної тривоги. Звернення представників українських євангельських богословських закладів освіти до світової євангельської спільноти щодо війни Російської Федерації проти України. <https://eit-edu.info/appeal-2022-breaking-through-the-sound-of-air-raid-sirens/>

біженцям. Але вони не засуджують ідеологію «руського міра», не дають біблійно-моральну оцінку причинам війни та військовим злочинам російської армії. Оскільки ми є свідками звірств, що вчиняються в Україні, ми не можемо залишатися в спілкуванні з тими церковними «лідерами», закладами освіти чи союзами церков, які об'єднуються з винуватцями агресії, відкрито підтримуючи або пасивно підкоряючись їм. Свідомо чи ні, але вони визнали кесаря своїм «володарем» і зреклися ранньохристиянського визнання «Ісус є Господь». Тому ми просимо всесвітню євангельську спільноту засудити мовчання, відстороненість і відкриту підтримку війни з Україною, яку демонструють російські християни. Підтримайте наш заклик до лідерів покаятися у своїй явній чи прихованій підтримці людиноненависницької імперської політики Росії, ідеології «руського міра» та агресивної війни проти України»¹⁵.

Серйозним викликом для українських церков стає розвиток власної міжнародної дипломатії, майданчиками якої стали би не тільки богословські чи міжцерковні конференції, але й економічні, політичні, безпекові форуми. Час перейти від дорогих молитовних сніданків, лобістських схем і кулуарних розмов до зважених, зрозумілих, довгострокових стратегій, які працюють не на окремих людей, групи чи церкви, а на євангельську спільноту в цілому.

П'ятим чинником є внутрішня криза західної цивілізації, духовний і більш загальний «присмерк Європи». Саме європейські прагнення України допомогли їй відірватися від євразійської москви, знайти своє місце серед вільних народів. Але шлях назад до Європи виявився надто довгим. За цей час сама Європа змінилася, втратила свій впізнаваний і привабливий образ. Чимало українських християн почали запитуватися себе: чи варто продовжувати цей шлях до Європи, якої вже немає?

Великим викликом для церков є формування більш позитивного образу Європи як християнської цивілізації – з усіма відповідними перевагами і проблемами. Якщо бачити в Європі лише місіонерське поле, не розуміючи її християнського минулого, буде важко зрозуміти місію Європи і місію щодо Європи. Навіть називаючи Європу постхристиянською, варто підкреслювати, що частка «пост» не скасовує те, що було, а радше проблематизує і запрошує до переосмислення.

Шостим чинником слід назвати ситуацію «постсекулярності», в якій відносини суспільства і релігії продовжують драматично змінюватися. З одного боку, набирають обертів радикально-секуляризаційні процеси. З іншого боку, зростає попит на ультраправі релігійно-політичні авантюри. На жаль, дуже часто засмучені «лівими» віруючі стають легкою здобиччю «правих» (і навпаки). Тоді церковний словник служи-

^[15] Там само.

телів поповнюється словами з пропагандистської новомови (newspeak у Дж. Орвелла), такими як «соросята» чи «ліберасти». Тим часом участь євангельських віруючих у форумі з релігійної свободи під патронатом Віктора Орбана є не менш скандальною, ніж участь у гей-параді. Таким самим скандальним є масове захоплення євангельських освітян «богословськими» теоріями самозванця Джордана Пітерсона. Тут виклик для церкви полягає у тому, щоб формулювати і захищати свій порядок денний, свою пропозицію для суспільних дискусій, уникаючи при цьому розставлених політиками капканів, ухиляючись від обіймів влади чи претендентів на владу.

Сьомим чинником можна вважати суспільні запити і політичні процеси в самій Україні. Суспільство трансформується і очікує певних змін від церкви. У чому євангельські церкви мають адаптуватися до суспільних очікувань, а в чому мають проявити незгоду? Наразі рівень партнерства між державою, суспільством і церквою сягнув оптимального рівня. Але так буде не завжди, і точно не в усіх питаннях. Що скажуть євангельські церкви, якщо в Україні з'явиться державна православна церква, або якщо під тиском європейських партнерів доведеться переглядати традиційні погляди на сім'ю та інші питання суспільної моралі? А як щодо широкої хвилі мобілізації, яка захопить пасторів і багатодітних батьків? Викликом стає створення груп і майданчиків для обговорення актуальних суспільно-політичних питань, можливих реакцій церковної спільноти, а також колективних напрацювань щодо християнської візії для майбутнього України.

Восьмим чинником є відносини євангельських церков із православною та греко-католицькою церквами, тобто церковно-богословський діалог пізнього протестантизму з традицією Володимирового хрещення. Зазвичай євангельські церкви говорять про себе як справжнє християнство, а про більш історичні конфесії як християнство номінальне. Звідси походить ідея, що номінальних віруючих треба «євангелізувати». Але хіба євангельські церкви не мають своїх номінальних віруючих? Хіба вони самі не потребують нової чи постійної євангелізації?

Одним із викликів для євангельських церков є переосмислення своєї «місії» як спільної справи разом з іншими церквами, принаймні разом з євангельськими однодумцями з інших конфесій. Усе українське суспільство можна розглядати як «місіонерське поле», тож церквам потрібна співпраця. На жаль, про співпрацю говориться менше, а поле взаємодії обмежується питаннями державно-конфесійної політики, суспільної моралі, благодійності. Важливим позитивним прецедентом є міжконфесійна діяльність Українського біблійного товариства з розповсюдження Божого Слова.

Богословським фундаментом для розвитку співпраці може стати глибше усвідомлення історичної та церковної спільності. Великим викликом є започаткування постійних богословських семінарів і проведення інших, більш масових і практично зорієнтованих проєктів і подій для розвитку діалогу та співпраці між представниками євангельської спільноти та церквами «Володимирового хрещення».

Дев'ятим чинником треба визнати власну, внутрішню церковну кризу. У цьому контексті слово криза не містить однозначного негативу, не заряджене мінусом. Певною мірою церква від початку історії перебуває у кризі, постійно замислюється над питанням про свою ідентичність, про свою відповідність дорученій Богом місії. Церква стає церквою, переживаючи постійну кризу невідповідності й долаючи її через упокорення і послух Слово, невинні реформи, жертвне служіння. Сьогодні питань багато як ніколи – про бачення майбутнього, про лідерів і лідерство, про освіту та просвіту, про покаяння та хрещення, про передачу віри та служіння новим поколінням. Але головне питання – це питання не про вихід із кризи, а про саму кризу: що ця криза значить для церкви, чого вчить, до яких змін спонукає? Чи зможуть євангельські церкви відмовитися від зайвої впевненості, підважити себе, поставити під питання? Від цього залежить можливість церковного оновлення, подальшої реформації.

Десятим чинником назвемо богословську думку. У нашому порядку богослов'я є останнім, але за значенням для ідентифікації церков воно може бути першим. Цілком можливо, що саме розвиток богословських рефлексій стане поштовхом для змін в інших сферах. Але можливо також інше – що практичний досвід буття у кризі змінить характер, структуру, напрями, стиль євангельського богослов'я. Таке контекстуальне богослов'я може називатись «богослов'ям після Бучі», «богослов'ям з dna колодязя», «голосами крізь волення повітряної тривоги». Головне, що таке богословування виростає не з чужих книжок чи запозичених теорій, а з реального особистого та колективного досвіду, церковно-спільнотного переживання очевидного історичного екстремуму. Саме цей досвід страждань, боротьби, свідчення ціною життя робить українське євангельське богослов'я оригінальним і авторитетним.

Водночас про цей досвід говорити складно, писати ще складніше. Як зізнається Роман Соловій, «Я не готовий говорити про це сьогодні. Нам в Україні доведеться ще довго і болісно, як євреям після Освенциму, шукати відповіді на ці питання. Формувати контури своєї теології. Теології після Бучі»¹⁶. І все-таки він називає певні уроки, які українські євангельські віруючі мали би вивчити за час війни: цінність свободи, солідарність у

^[16] Соловій Р. Теологія з dna колодязя. https://risu.ua/teologiya -z-dna-kolodyazya_p132912

стражданні, емоційна причетність, хресний шлях до примирення без спекуляцій і дешевих лекцій, правда про перемогу як передумову миру, краса Божої любові посеред війни, сила молитви у наближенні майбутнього віку. Це необхідний богословський мінімум, який ще довго доведеться розшифрувати та популяризувати. Але будь-які компроміси щодо цих базових тез є духовно і морально неприйнятними.

Продовжувати богословську творчість під час війни – це непростий виклик для авторів, викладачів, пасторів. Ще складнішим є богословський виклик для церкви в цілому – визначитися з місцем богослов'я у списку пріоритетів, визнати богословів авангардом церкви, і зробити все, щоби їхні голоси почули як лідери служінь, так і вся церковна спільнота.

Агресія росії, гуманітарна криза, демографічна криза, глобальна нестабільність, «присмерки Європи», постсекулярні виклики, політичні процеси всередині країни, відносини з церквами «Володимирового хрещення», внутрішні церковні трансформації, «богослов'я після Бучі» є ключовими чинниками ідентифікаційних процесів в українських євангельських церквах. Названі чинники також є викликами, на які церквам доведеться відповідати. Подальший аналіз вказаних чинників дозволить побачити контекст «війни та воєнних чуток» більш складним і багатовимірним, роздивитися глибинні суперечності «духовної ситуації нашого часу» та окреслити контури вже не історичної і не наявної, а перспективної євангельської ідентичності. Відповідати на виклики означає відповідати за майбутнє, бачити його і своє місце у ньому. Відповіді церкви на ці ключові питання визначатимуть не тільки те, як її сприйматиме суспільство, але й те, як вона розуміє себе, своє покликання, свою відповідальність перед Богом і людьми, своє завтра.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Брицин М., Васін М. *Віра під вогнем: досліджуючи релігійну свободу в умовах війни в Україні*. Франклін, Теннессі, США: Місія Євразія, 2023.
- Голоси крізь волавання повітряної тривоги. Звернення представників українських євангельських богословських закладів освіти до світової євангельської спільноти щодо війни Російської Федерації проти України. <https://eeit-edu.info/appeal-2022-breaking-through-the-sound-of-air-raid-sirens/>
- Звернення християнських церков України щодо засудження агресивної ідеології «руського міра». <https://irs.in.ua/p/176>
- Соловій Р. Теологія з дна колодязя. https://risu.ua/teologiya-z-dna-kolodyazy_a_p132912
- Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2023 (Інформаційні матеріали)*. Київ: Центр Разумкова, 2023.